

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ЯК СТАБІЛІЗУЮЧА ЛАНКА У ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А. О. СОКОЛОВА,

кандидат економічних наук,

Н. П. ГОЛІЙ

*Волинська державна сільськогосподарська
дослідна станція Інституту сільського
господарства Західного Полісся НААН*

Розглянуто сучасний стан виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах (ОСГ) Волинської області. Приділено увагу визначенню місця та ролі господарств населення у виробництві продукції галузі та існуючій державній фінансовій підтримці даної категорії товаровиробників. Розроблено й обґрунтовано перспективні напрями їх подальшого розвитку і трансформації у сімейні (родинні) ферми.

Постановка проблеми. У сучасних умовах особисті селянські господарства є структурним елементом агропромислового комплексу України і відіграють важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції. У Волинській області ОСГ залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечує продовольчі потреби населення та формує грошові доходи селян. Актуальність питання про роль домогосподарств населення у виробництві продукції тваринництва на Волині пов'язана із самозабезпеченням сільських родин молоком та м'ясом, насиченням регіонального ринку продукцією галузі, забезпеченням переробних підприємств сировиною тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти становлення, розвитку та особливостей ведення особистих селянських господарств, їх внесок у виробництво сільськогосподарської продукції досліджувались у працях таких учених як: П. Березівський, О. Бородіна, В. Діесперов, В. В. Збарський, В. Зіновчук, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Могильний, І. Прокопа, П. Саблук, І. Свиноус, В. Юрчишин, О. Шпичак та ін. Розкриваючи концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств, І. В. Свиноус зазначає, що ОСГ – це своєрідна форма аграрного виробництва, що є базовою одиницею економіко-виробничих та соціально-психологічних відносин, від якої повністю залежить, які господарські відносини на даному історичному проміжку часу знайдуть підтримку в аграрному секторі будь-якої держави [5, С. 40]. Досліджуючи українську модель аграрного розвитку та доцільність її соціоекономічної модернізації, науковці ДУ "Інститут економіки та прогнозування" НАН України відмічають, що загалом під дією ринкових чинників в Україні склалась така структура виробництва сільськогосподарської продукції, в якій домогосподарства мають свою нішу. Вони зорієнтовані на продовольче самозабезпечення та наповнення внутрішнього продовольчого ринку. При цьому в індивідуальному секторі в цілому виробляють 60,1 % валової продукції сільського господарства [7, С. 8]. Досліджуючи витрати та ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах, О. М. Шпичак, П. Т. Саблук, В. П. Ситник та інші зауважують, що господарства населення в сучасних умовах є об'єктивно зумовленою формою реаліза-

ції особистого і суспільного інтересів у сільському господарстві [2]. Незважаючи на значні напрацювання в даному науковому напрямі, недостатньо уваги приділено питанням ролі особистих селянських господарств у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції на регіональному рівні.

Мета дослідження – аналіз та оцінка стану виробництва основних видів продукції тваринництва господарствами населення Волинської області та визначення перспективних умов їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у виробництві продукції тваринництва відіграють особисті селянські господарства, адже вони є не лише особливою формою власності, а й сільськогосподарського виробництва. Домогосподарства певною мірою є автономним сімейним виробництвом, яке не тільки виробляє та споживає сільськогосподарську продукцію, а й завдяки реалізації надлишків формує свої грошові доходи. Кризова ситуація в сільському господарстві, внаслідок якої доходи від ведення особистого селянського господарства стали основним джерелом поповнення сімейного бюджету, змусили власників нарощувати виробництво тваринницької продукції.

Проведене дослідження свідчить, що виробництво значних обсягів сільськогосподарської продукції Волинської області, зокрема тваринницької, зосереджене в селянських господарствах населення. За підсумками державного статистичного спостереження за окремими показниками розвитку сільських, селищних, міських рад, на 1 січня 2013 р. у сільських населених пунктах Волинської області, що знаходяться у їхньому підпорядкуванні, зареєстровано 156129 домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства" [3].

Загальна площа земельних ділянок, якими володіють і користуються власники ОСГ регіону становить 329,7 тис. га, у тому числі для ведення особистого селянського господарства – 217 тис. га, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва – 72,4 тис. га. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку ОСГ Волинської області за роками

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. до 2008р., %
Наявність домогосподарств, од.	163503	161725	160620	157026	156129	95,5
з них: утримують худобу, птицю	134413	132489	130165	127571	126070	93,8
мають с.-г. техніку	14209	14630	15716	17225	18061	127,1
Площа земельних ділянок, тис. га	306,6	312,6	323,8	326,3	329,7	107,5
У тому числі: для будівництва й обслуговування житлового будинку	36,0	36,3	36,8	34,9	35,1	97,5
для ведення товарного с.-г. виробництва	79,2	77,5	75,7	71,1	72,4	91,4

Джерело: розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації

Як свідчать дані табл. 1, у 2012 р. порівняно з 2011 р. спостерігається незначне зменшення кількості ОСГ – на 897 одиниць (0,6 %). Якщо за досліджуваній період брати 2005 – 2012 рр., то ситуація виглядає більш критичною, адже кількість ОСГ зменшилась

на 10903 од. (6,5 %) і на 17179 од. (12 %) знизилась кількість господарств населення, які утримують худобу та птицю.

При цьому спостерігається позитивна тенденція до зростання землеволодінь у досліджуваній категорії сільськогосподарських товаровиробників – на 7,5 %. Незважаючи на зменшення кількості ОСГ, чисельність окремих видів сільськогосподарських тварин у даній категорії господарств з 2012 р. зростає (табл. 2).

Таблиця 2

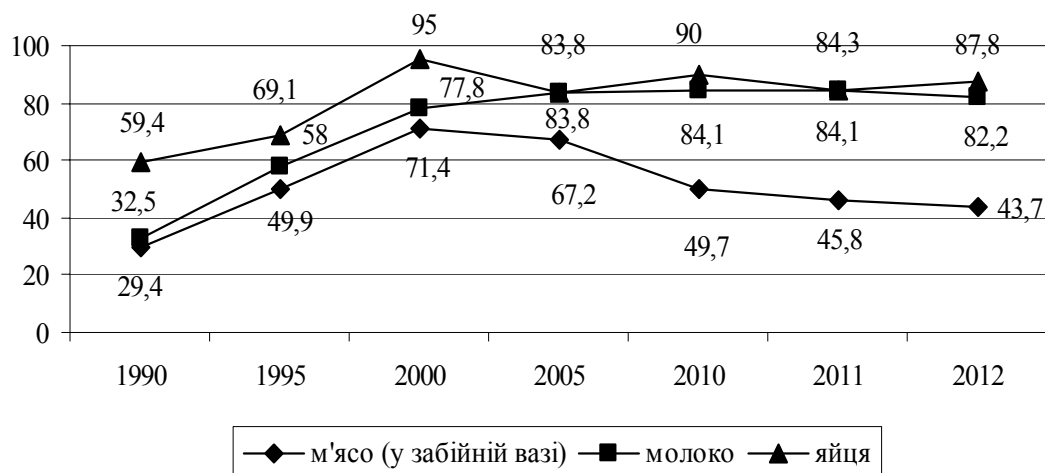
Динаміка поголів'я худоби і птиці в ОСГ Волинської області за роками

Види тварин	2000	2005	2010	2011	2012	2012 р. до 2000р., %
Велика рогата худоба, у т. ч.:	175,4	159,0	124,0	124,1	131,9	75,2
корови	142,2	125,6	95,0	95,5	95,7	67,3
Свині	274,9	266,9	256,0	230,8	240,4	84,4
Вівці та кози	19,0	16,6	14,1	15,2	15,8	83,2
Коні	49,8	57,9	52,8	51,9	50,7	101,8
Птиця всіх видів	3092,4	2999,3	2807,8	2737,6	2778,7	89,9

Джерело: розраховано за даними [6, С.131 – 132]

Чисельність великої рогатої худоби в господарствах населення на кінець 2012 р. порівняно з 2011 р. зросла на 6,3 в. п. і становить 131,9 тис. гол., у тому числі чисельність корів – на 0,2 тис. гол.; свиней на 9,6 тис. голів. Це можна вважати позитивним чинником, адже протягом останніх років спостерігалась тенденція до зменшення чисельності худоби в сільськогосподарських підприємствах, що мало безпосередній вплив на виробництво тваринницької продукції в області.

Орієнтація аграрних перетворень на розвиток особистого сектора і дрібного виробництва зумовили зростання частки населення у виробництві тваринницької сільськогосподарської продукції в регіоні. Згідно зі статистичними даними, частка господарств населення у загальному виробництві валової продукції тваринництва становила у 2005 р. 80,7 %, 2010 р. – 69,6 %, 2011 р. – 68,3 та у 2012 р. – 66,3 %. Частка господарств населення у 2012 р. в загальному виробництві м'яса (у забійній масі) становила 43,7 %, молока – 82,2, яєць – 87,8 % (див. рисунок).

Частка господарств населення у загальному виробництві продукції тваринництва у Волинській області, %

Джерело: побудовано за даними [6, С. 136]

Чинники, що впливають на зниження виробництва тваринницької продукції особистими селянськими господарствами як в області, так і в Україні в цілому, – недостатнє фінансування таких господарств, низькі закупівельні ціни на м'ясо та молоко, що призводить до його збитковості; проблеми із забезпеченням господарств кормами; низька технічна забезпеченість і висока трудомісткість продукції; відсутність кооперації між ОСГ; складна демографічна ситуація на селі (населення невпинно старіє) та ін. Тому темпи зростання сільськогосподарської продукції в ОСГ Волинської області відстають від темпів розширення їх землекористування. Проте у 2012 р. волинські селяни виробили 40,5 тис. т м'яса (у забійній масі), 383,5 тис. т молока, 163,2 млн штук яєць (табл. 3).

Таблиця 3

**Виробництво основних видів продукції тваринництва в ОСГ
Волинської області за роками**

Види продукції	2000	2005	2010	2011	2012	2012 р. до 2000р. (+,-)
М'ясо (у забійній масі), тис. т, у т. ч.:						
яловичина і телятина	11,2	12,6	10,5	8,5	8,7	-2,5
свинина	15,8	23,0	31,6	28,4	26,9	+11,1
м'ясо птиці	3,5	2,9	4,0	4,2	4,1	+0,6
Молоко, тис. т	356,6	461,4	378,5	378,8	383,5	+26,9
Яйця, млн шт.	150,6	175,4	163,5	166,4	163,2	+12,6

Джерело: розраховано за даними [6, С. 135 – 136]

Протягом досліджуваного періоду (2000 – 2012 рр.) спостерігається нарощування обсягів виробництва продукції. Динаміка зростання виробництва продукції тваринництва в ОСГ області свідчить про досить високу стійкість таких господарств до ринкових трансформацій, які відбуваються в аграрному секторі країни, що дає змогу орієнтуватись на господарства населення як на резерв приросту певних видів тваринницької продукції.

Внаслідок роздрібнення сільськогосподарських підприємств інтеграційні зв'язки, які склалися між ними й ОСГ, стали менш тісними, однак частка останніх у виробництві продукції тваринництва постійно збільшується. Виробляючи продукцію, яку неефективно виробляти на сільськогосподарських підприємствах, особисті селянські господарства повністю забезпечують продуктами харчування сільське населення. Крім того, ведення ОСГ дозволяє їх власникам отримати додатковий дохід від реалізації виробленої продукції понад потребу, частково задовольняючи попит міського населення. У результаті спостерігається збільшення значення господарств населення, укріплюється їх становище як лідера за обсягами сільськогосподарського виробництва серед усіх категорій господарств.

З метою забезпечення продовольчої безпеки Волині, адаптації виробництва сільгосппродукції до норм та вимог Світової організації торгівлі (СОТ), поліпшення інформаційно-консультаційного забезпечення ОСГ рішенням Волинської обласної Ради від 27 грудня 2011 р. № 8/13 прийнято Програму підтримки особистих селянських господарств у Волинській області на 2012 – 2016 рр. Мета програми – забезпечення відповідно до законодавства підтримки особистих селянських господарств за кошти обласного бюджету, стимулювання виробництва і реалізації продукції, насамперед тваринницької, переробним підприємствам і на ринку, покращення умов для виробництва ОСГ трудомістких видів продукції, їх технічної оснащеності, підвищення зайнятості та доходів сільського населення, вирішення соціальних питань на селі [4].

Виконання вищезазначеної програми підтримки особистих селянських господарств здійснюється наданням фінансової підтримки їх розвитку. Заходами програми в галузі тваринництва передбачається вирішення питань здешевлення кредитів на закупівлю корів і нетелів для власників ОСГ; придбання і безоплатне надання доїльних апаратів власникам ОСГ, які мають трьох і більше корів; виплата дотації власникам ОСГ, які утримують трьох і більше корів; спеціальна бюджетна дотація за приріст корів молочного напрямку продуктивності в ОСГ, де на 1 січня поточного року утримували не менше 10 корів та збільшили основне стадо на 1 грудня племінною коровою; створення громадських пасовищ для тварин ОСГ; забезпечення кормами власників ОСГ (жом, комбікорми); закупівля устаткування для діючих пунктів штучного осіменіння; часткове здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць в ОСГ та ін.

У 2012 р. за програмою підтримки ОСГ грошові кошти були спрямовані на:

- компенсацію відсотків за кредитами на закупівлю тракторів, корів та нетелів (для 96 власників ОСГ компенсовано 151,2 тис. грн);
- закупівлю та безоплатну передачу, відшкодування вартості доїльних апаратів (вручено 156 доїльних апаратів, для 33 власників ОСГ відшкодовано вартість закуплених за власні кошти доїльних апаратів);
- здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць (охоплено понад 14 тис. ОСГ, у яких штучно осіменено 15,2 тис. корів, нетелів);
- дотацію власникам ОСГ, які утримують трьох і більше корів (2,7 тис. сімейних – родинних) ферм надійшло 900 тис. грн) [1, С. 38 – 39].

Щоосені власників ОСГ області забезпечують безкоштовним жомом, а з трьох районів, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, – комбікормами. Для покращання племінних якостей маточного поголів'я нині в господарствах в області діє 515 пунктів штучного запліднення, з них 386 проводять його тільки в господарствах населення. При цьому використовується заморожена сперма бугаїв-плідників з високим селекційним індексом за якістю потомства. Для масового впровадження штучного запліднення в господарствах області в кожному районі працює зоотехнік-селекціонер від племінних господарств. Така тісна співпраця спеціалістів з власниками ОСГ забезпечить зростання виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. Адже вступ України до СОТ та євроінтеграційні процеси адаптації вітчизняного аграрного сектора вимагають дотримання більш суворих санітарних, фітосанітарних і технічних норм не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку.

Слід зазначити, що підтримка розвитку особистих селянських господарств стала пріоритетним напрямом роботи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування Волинської області в останні роки. Нині проходить перетворення ОСГ у сімейні (родинні) ферми. Сесією обласної ради від 12.03.2012 р. № 10/45 затверджено положення про сімейну (родинну) ферму, видано посвідчення встановленого зразка. Перед Міністерством аграрної політики та продовольства та Кабінетом Міністрів України ініційовано визначення статусу сімейних (родинних) ферм на законодавчому рівні, з наданням певних преференцій (пільга з пенсійного забезпечення принаймні одному члену СРФ). За оперативними даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації, на 1.08.2013 р. в області нараховується 3263 сімейні (родинні) ферми, де утримується 10999 корів. Найбільша кількість сімейних (родинних) ферм у Рожищенському – 584, Горохівському – 410, Маневицькому районах – 314.

У результаті впровадження вищеперерахованих заходів на Волині припинено негативну тенденцію до спаду поголів'я ВРХ та намічено тенденцію до його нарощування. Як свідчить проведене дослідження, сімейна (родинна) ферма – перспективна модель функціонування сільських домогосподарств, яка дозволить перетворити власників ОСГ на рівноправних суб'єктів аграрного ринку.

Отже, розглядаючи виробництво продукції тваринництва в особистих селянських господарствах Волині, слід зосередити увагу на наступному. Насамперед зауважимо, що ОСГ є найбільш розповсюдженою та численною формою господарювання, що гарантує

продовольчу безпеку в умовах скорочення виробництва сільськогосподарської продукції на аграрних підприємствах. Для більшості селян області такі господарства стали основним джерелом задоволення власних потреб у харчуванні та доходу від реалізації надлишків продукції, насамперед тваринницької. Лишки продукції зазвичай реалізуються за заниженими закупівельними цінами, що не сприяє прибутковості господарств. Також низька забезпеченість кормами, недостатня технічна оснащеність, часто віддаленість від ринків збуту та інші чинники, створюють в області об'єктивну необхідність об'єднання особистих селянських господарств і учасників інших сфер агробізнесу для забезпечення сприятливих умов для функціонування всіх учасників аграрного ринку. Способом вирішення даної проблеми може бути, наприклад, розвиток обслуговуючої кооперації та агропромислової інтеграції.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що особисті селянські господарства відіграють важливу роль у виробництві продукції тваринництва Волинської області. Адже частка господарств населення у загальному виробництві має досить високі стійкі показники. Проте це досягається за рахунок значних матеріальних витрат та трудових ресурсів. Тому об'єктивні умови подальшого розвитку ОСГ зумовлюють необхідність перетворення окремих домогосподарств у сімейні (родинні) ферми, а також об'єднання їх між собою та з різними формами господарювання для створення власних структур з переробки і реалізації продукції, виробничо-технічного обслуговування тощо. Крім того, успішне функціонування особистих селянських господарств залежить від державної підтримки даної категорії товаровиробників, а також від стану розвитку великих (корпоративних) сільськогосподарських підприємств. Тому в умовах ринкових трансформацій, необхідність розвитку кооперативних відносин та інтеграційних зв'язків з іншими формами господарювання стає все більш очевидною. Все вищезазначене сприятиме стабільності розвитку досліджуваної категорії господарств, їх економічній незалежності і забезпечить підвищення життєвого рівня сільського населення Волині.

Список літератури

1. Аграрний комплекс Волині: економічна доповідь / за ред. Науменка В. Ю. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2013. – 45 с.
2. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції / О. М. Шпичак, П. Т. Саблук, В. П. Ситник та ін. – К., ІАЕ, 2001. – 236 с.
3. Про особисте селянське господарство: закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003.– № 29.– Ст. 232.
4. Програма підтримки особистих селянських господарств у Волинській області на 2012 – 2016 роки // [Електронний ресурс]. – режим доступу: volynrada.go.ua/session/8/13.
5. Свиноус І. В., Микитюк Д. М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств // Продуктивність агропромислового виробництва: Науково-практичний збірник (економічні науки). – 2013.– № 23.– С.37 – 42.
6. Статистичний щорічник Волинь – 2012 / за ред. В.Ю. Науменка. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2013.– 521 с.
7. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуроров та ін.]; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. і прогнозів. – К., 2012. – 56 с.

Личные крестьянские хозяйства как стабилизирующее звено в производстве продукции животноводства

А. А. Соколова,

кандидат экономических наук

Н. П. Голий

Волинская государственная сельскохозяйственная опытная станция

Института сельского хозяйства Западного Полесья НААН

Рассмотрено современное состояние производства продукции животноводства в личных крестьянских хозяйствах (ЛКХ) Волинской области. Уделено особое внимание определению места и роли крестьянских хозяйств в производстве продукции отрасли, государственной финансовой поддержке данной категории товаропроизводителей. Разработаны и обоснованы перспективные направления их развития и трансформации в семейные (родственные) фермы.

Personal peasant economies as a stabilizing element in the production of livestock products

A. Sokolova,
candidate of economics science

N. Goliy
*Volhynia state agricultural experimental station of Institute agriculture of Western Polissya of the National
academy of agrarian sciences of Ukraine*

The current state of livestock production in the personal peasant economies (PPE) of Volyn region. Special attention is given to the place and role of households in the production sector and the existing state financial support of this category of producers. Developed and the promising directions of further development and transformation in the family farms.